

Maria J. Tuross

Warszawski Uniwersytet Medyczny

ORCID: 0000-0003-1342-9218

Medycy Legionów Polskich we Włoszech 1797–1806

Słowa kluczowe

Legiony Polskie we Włoszech, Wojsko Polskie, wojskowa służba zdrowia, lekarze wojskowi, biogramy indywidualne

Streszczenie

Jest to prezentacja sylwetek lekarzy, związanych z polskimi formacjami zbrojnymi powstającymi na terenie Włoch w końcu XVIII i pierwszych latach XIX wieku. O wielu z nich zachowały się jedynie szczątkowe informacje, lecz zgromadzenie ich pozwala na odtworzenie nie tylko biogramów osobowych, ale także daje pewien, choć z przyczyn zachowania bazy źródłowej ograniczony, wgląd w skład osobowy kadry medycznej, jaka pracowała w Legionach Dąbrowskiego, Legii Naddunajskiej, jak też i innych formacjach powstałych na bazie oddziałów polskich na terenie Włoch, w tym także jednostek, które później zostały wysłane na San Domingo. W ich gronie byli przedstawiciele kilku narodów przede wszystkim: Polacy, Francuzi, Włosi oraz Niemcy. Z grona cudzoziemców, kilku związało na stałe swój los z Polakami i Wojskiem Polskim, pracując następnie czynnie w armii Księstwa Warszawskiego, a nawet prowadząc ożywioną działalność naukową oraz dydaktyczną, stając się członkami Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, a także wchodząc do ścisłego grona organizatorów Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego.

Zgodzić się wypada z opinią wyrażoną przez Ludwika Zembrzuskiego¹, iż Legiony Polskie, utworzone, jako jednostka posiłkowa armii Republiki Cisalpińskiej, nowego tworu państwowego ze stolicą w Mediolanie, powołanej do istnienia na terenie Lombardii w lipcu 1797 roku² po zwycięstwie wojsk francuskich nad armią austriacką, pomoc medyczną miały zapewnioną w stopniu odpowiadającym sytuacji, jaka panowała podówczas w armii francuskiej. W jednostkach formowanych z przybywających do Włoch Polaków, zachowano analogiczny schemat organizacyjny, stąd w sztabie każdej legii znajdował się chirurg naczelny, zaś na szczeblu pojedynczych batalionów, również przypisany do sztabu, chirurg starszy. W kompaniach rzadko był przewidziany etat dla lekarza, ale przynajmniej znalazło się tam miejsce dla felczera. Wynikało to przede wszystkim z ogromnych braków kadrowych, z jakimi borykały się oddziały francuskie, niechętnie w związku z tym delegujące medyków do innych, nowo powstających formacji, które tym samym często skazane były na korzystanie z usług lekarzy miejscowych. Niejednokrotnie byli oni oddelegowywani przez władze nowo powstałej republiki do pracy w jednostkach wojskowych, organizowanych w konkretniej miejscowości.

O stanie służby medycznej najwięcej informacji znaleźć można w czterotomowej obszernej pracy Jana Pachonńskiego *Legiony Polskie we Włoszech*³, lecz jak zawsze wypada je skonfrontować z zachowanymi tekstami źródłowymi. Bez wątplenia najstarszym jest lista zamieszczona przez Władysława K. Wójcickiego w trzecim tomie jego monografii *Cmentarz Powązkowski pod Warszawą*⁴, gdzie został załączony dokument noszący tytuł *Lista imienna Oficerów Legiów Polskich we Włoszech wojsk posiłkowych przy Rzeczypospolitej Cysalpińskiej: od roku 1797 po koniec 1806 roku, Jako też Legii Nad-Dunajskiej od roku 1799 przy wojskach Rzeczypospolitej Francuzkiej po koniec roku 1802*⁵, pochodzący z „papierów po Ś.P. Kazimierzu Lux”⁶, który brał udział w wal-

¹ L. Zembrzuski, *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej*, Wyd. Wojskowej Rady Sanitarnej, Warszawa 1919, s. 58.

² R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich*, TRIO, Warszawa 2002, s. 115.

³ J. Pachonński, *Legiony polskie. Prawda i legenda*, Wyd. MON, t. 1 – Warszawa 1969, t. 2 – Warszawa 1976, t. 3 – 1972, t. 4 – Warszawa 1979.

⁴ W.K. Wójcicki, *Cmentarz Powązkowski oraz cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta*, t. 3, Dr. Orgelbranda, Warszawa 1858.

⁵ Ibidem, s. XVI.

⁶ Ibidem.

kach Legionów we Włoszech, a następnie na San Domingo. Biogram autora owego zestawienia, Kazimierza Luxa również zamieścił Władysław K. Wójcicki w trzecim tomie swojego dzieła⁷. Wymienione są tam dwadzieścia cztery nazwiska, czyli znacznie więcej niż podaje Ludwik Zembrzusi, cytując tę pozycję w swojej monografii *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej*⁸, zaznaczając przy tym: „w liście tej znajdujemy tylko 19 lekarzów”⁹. Jest rzeczą charakterystyczną, iż przy większości brak imion – podane zostały jedynie trzech spośród wymienionych, a mianowicie: Franciszka Ksawerego Baldaufa¹⁰, Józefa Przybylskiego, który był „naczelnym lekarzem Legii II”¹¹ oraz Józefa Wójcickiego (to imię podaje również Ludwik Zembrzusi¹²). Medycy są najczęściej wspomniani, jako „doktor batalionowy”¹³, czyli najprawdopodobniej byli to chirurdzy posiadający pewien stopień wykształcenia akademickiego, czym uzupełniali kwalifikacje zdobyte w cyrulickich konfraterniach zawodowych, na co również zwrócił uwagę Ludwik Zembrzusi¹⁴. W większości w skład kadry medycznej wchodziłi cudzoziemcy, najczęściej Włosi, Francuzi, a także Niemcy bądź osoby posługujące się językiem niemieckim jako podstawowym. Bariera językowa była czynnikiem bardzo istotnym, gdyż w trudnym momencie, jakim jest choroba czy zranienie, lekarz często zupełnie nie rozumiał swojego pacjenta. Nad tym faktem bardzo ubolewał Wincenty Axamitowski, pisząc z Rzymu dnia 17 sierpnia 1799 roku, w liście do generała Jana Henryka Dąbrowskiego: „lekarz rodak, z którym się żołnierz może dogadać, to zupełnie coś innego”¹⁵. Stąd znalazło się w tym gronie także kilku Polaków, o których obecność w oddziałach niejednokrotnie upominali się sami legioniści.

Podobną listę medyków legionowych, liczącą dwadzieścia nazwisk, można ułożyć z zapisów w zamieszczonych przez Franciszka Giedroycia *Rodowodach*, stanowiących zakończenie jego pracy *Służba zdrowia*

⁷ W.K. Wójcicki, op. cit., s. 109–111.

⁸ L. Zembrzusi, *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej...*, op. cit., s. 59.

⁹ Ibidem.

¹⁰ W.K. Wójcicki, wspominając o postaci F.K. Baldaufa, dodaje w przypisie, iż: „mąż ten sędziwy w latach żyje dotąd w Warszawie: w r. b. 1857 obchodził jubileusz 50 letni zawodu lekarskiego...”; za: W.K. Wójcicki, op. cit., s. XVI.

¹¹ Ibidem.

¹² L. Zembrzusi, *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej...*, op. cit., s. 58.

¹³ W.K. Wójcicki, op. cit., s. XVII.

¹⁴ L. Zembrzusi, *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej...*, op. cit., s. 60.

¹⁵ J. Pachoński, *Legiony polskie. Prawda i legenda...*, t. 2, op. cit., s. 224.

w dawnym wojsku polskim¹⁶. Za rzecz istotną należy uznać, iż zostali tam również wymienieni lekarze, którzy pracowali w polskiej formacji powołanej do istnienia przez cesarza Napoleona dekretem z 20 września 1806 roku¹⁷, a mianowicie w Legii Północnej. Byli to: Dawid Bernhard, (przy czym nie ma pewności, czy nie rozpoczął swojej służby już wcześniej, we Włoszech, wiadomo tylko, iż później był przez pewien czas związany z armią Księstwa Warszawskiego), Dausse, Delavigne, Dietrich, Dupont, Gusedon, Heufrand, Kurtz i Rosenberg. Z jednym wyjątkiem zachowały się tylko ich nazwiska. W większości byli to „urzędnicy zdrowia 3-klasy”¹⁸, czyli najprawdopodobniej felczerzy.

Trzecią wreszcie listę można sporządzić, analizując dane biograficzne zawarte w indeksach osobowych kolejnych tomów wspomnianej już monografii Jana Pachonńskiego. Jest ona zdecydowanie najobszerniejsza, gdyż zawiera trzydzieści pozycji.

Jednak każda z tych publikacji wykazuje pewne braki, stąd podejmując próbę ustalenia przybliżonego składu służby sanitarnej formacji polskich, przede wszystkim tych działających na terenie Włoch, konieczne jest odwoływanie się kolejno do wszystkich zachowanych zestawień. Przy nazwiskach – a także tam gdzie zostały odnotowane bądź zostały ustalone imiona – wprowadzone są litery L (Lux), G (Giedroyć), P (Pachonński), w zależności od tego, w którym ze źródeł dane nazwisko występuje, a następnie zamieszczone dostępne dane biograficzne. Sześciu nazwisk nie wymienia żaden z przedstawionych powyżej trzech autorów i zostały one wyszczególnione podkreśleniem.

Lista personelu medycznego Legionów Polskich

1. **Wiktor Acier** (P) – pochodził najprawdopodobniej z Drezna¹⁹, choć Jan Pachonński pisze jednocześnie, iż z Florencji²⁰. Być może wynikało to stąd, iż dołączył do Legionów w tym mieście.
2. **Bagnoni** (P) – felczer bądź chirurg, przypuszczalnie pierwszy przedstawiciel wojskowej służby zdrowia w Legionach.

¹⁶ F. Giedroyć, *Służba zdrowia w dawnym wojsku polskim*, Departament Sanitarny, Warszawa 1927, s. 363 i nast.

¹⁷ R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich...*, op. cit., s. 359.

¹⁸ F. Giedroyć, op. cit., s. 390 i nast.

¹⁹ J. Pachonński, *Legiony polskie. Prawda i legenda...*, t. 2, op. cit., s. 626.

²⁰ Ibidem, s. 468.

3. **Jan Bagutti** (L, G, P) – nazwisko zapisane również w formie **Bagotti**. Pochodził z Mediolanu, gdzie pracował jako lekarz. W Legionach związany był z I batalionem II legionu pod dowództwem gen. Karola Kniaziewicz²¹. Prócz udzielania pomocy medycznej, uczestniczył często w akcjach zbrojnych. Wspomina o tej postaci, jako o felczerze, Józef Drzewiecki w swoim pamiętniku pisząc m.in. „dał im [w domyśle dowódca – MT] za naczelnika felczera Bagutego w 2. batalionie w służbie naszej będącym”²². Jan Pachoński prócz dat życia (1775–1798) podaje, iż nosił on tytuł *chirurgien-maior*. Jest to nomenklatura francuska, czyli zgodnie w dyrektywami²³ musiał posiadać rozpoczęte wykształcenie akademickie, przypuszczalnie przeszedł do Legionów z Armii Włoch. Był serdecznym przyjacielem gen. Jana Henryka Dąbrowskiego. Odnośnie jego losów dane są niepewne, gdyż według jednej informacji zmarł na febrę²⁴, według innej zginął, niosąc pomoc rannym²⁵.
4. **Franciszek Ksawery Baldauf** (L, G, P) – urodził się w Bawarii, w maleńkiej miejscowości Sineberg²⁶ bądź Sinerberg²⁷, nieopodal Wailer 31 marca 1775 roku czy też 1776 roku²⁸ lub, jak podaje Franciszek Giedroyć, 8 kwietnia 1775 roku²⁹. Brak przy tym odnośnika, poza ogólnym podanym w cytowanym już wstępie do *Rodowodów personelu lekarskiego*³⁰, więc wypada przyjąć pierwszą z tych dat, tym bardziej, iż figuruje ona na istniejącej tablicy nagrobnej. Miejscem narodzin, w rzeczywistości było Simmerberg, miejscowość na terenie gminy tzw. targowej noszącej nazwę Weiler-Simmerberg w Bawarii³¹. Był synem Franciszka i Barbary „z domu Mulin”³².

²¹ F. Giedroyć, op. cit., s. 369.

²² J. Drzewiecki, *Pamiętniki Józefa Drzewieckiego*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1891, s. 73.

²³ Tu za: A. Pigeard, *Le service de sante de la Revolution au 1-er Empire 1792–1815*, „Tradition Magazine” Hors Serie Nr. 28 [b.r.], s. 8.

²⁴ J. Pachoński, *Legiony polskie. Prawda i legenda...*, t. 2, op. cit., s. 223.

²⁵ L. Zembrzuski, *Złota księga korpusu sanitarnego polskiego*, Min. Spraw Wojsk. Dept. Sanitarny, Warszawa 1927, [b.p.].

²⁶ „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1857, seria 2, t. 13, s. 6.

²⁷ F. Giedroyć, op. cit., s. 369.

²⁸ L. Zembrzuski, *Baldauf Franciszek Ksawery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1935, s. 231.

²⁹ F. Giedroyć, op. cit., s. 369.

³⁰ Ibidem, s. 363.

³¹ <https://www.weiler-simmerberg.de/startseite> [dostęp: 1.03.2020].

³² F. Giedroyć, op. cit., s. 369.

Trochę inaczej o miejscu narodzin Franciszka Ksawerego Baldaufa pisze Jan Pachoński³³, sytuując jego rodzinne miasto Bregencja na terenie Alzacji. Niestety, nie podaje przy tym żadnego bliższego odnośnika źródłowego i zaznacza jedynie w tekście, iż Baldauf był Alzatzczykiem.

Po okresie edukacji w szkole w Weiler, wstąpił w 1795 roku do gimnazjum w Augsburgu. Przymuszczałnie problemy finansowe skłoniły go do podjęcia służby wojskowej, jako podchirurg (odpowiednik felczera³⁴) w jednostce szwajcarskiej, znajdującej się na żołdzie Królestwa Sardynii, z którą wyruszył do Włoch. Tam, w trudnych do ustalenia okolicznościach, przypuszczalnie po jakiejś potyczce, kiedy pomagał poszkodowanym, spotkał pierwszy raz Polaków – legionistów i z nimi związał się już na zawsze. Prawdopodobnie wyraził chęć służby jako medyk wojskowy – dość, iż w czasie pobytu polskich formacji w Mediolanie umożliwiono mu rozpoczęcie studiów w tym kierunku na tamtejszej uczelni. Ostatnie egzaminy złożył i dyplom doktorski uzyskał na uniwersytecie w Pavii w 1803 roku.

Z Legionami przeżył praktycznie cały szlak ich walk na Półwyspie Apenińskim. Opatrywał rannych po bitwie pod Legnano, Werona i Castel-Franco, osiągając rangę chirurga w 6. batalionie piechoty. Udało mu się nawet wymknąć z oblężonej Mantui, by zdobyć niezbędne leki, a kiedy po niechlubnej konwencji generała François Latour-Foissaca³⁵ został wraz z Polakami wydany Austriakom i znalazł się w niewoli, choć spędził w niej blisko czterdzieści dni, to szybko uciekł i znów dołączył do oddziałów. Nie można wykluczyć, że to on pomógł wydostać się z twierdzy rannemu Cyprianowi Godebskiemu i umożliwił mu dalszą drogę do Francji³⁶. Sam we wrześniu 1799 roku dotarł do fortu Barreau i wrócił do służby, jako lekarz w 3. batalionie. Po reorganizacji Legii w 1801 roku został chirurgiem w I półbrygadzie dowodzonej przez Józefa Grabińskiego³⁷. Powędrował za

³³ J. Pachoński, *Legiony Polskie. Prawda i legenda*, t. 4 (1800–1807), Wyd. MON, Warszawa 1979, s. 23.

³⁴ M. Tuross, *Rozwój pojęcia, obowiązków i wykształcenia felczera w świetle wojskowych i cywilnych aktów prawnych Królestwa Kongresowego*, [w:] *Zawody diagnosty laboratoryjnego i felczera na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Warszawa 2011, s. 23–34.

³⁵ R. Bielecki, *Encyklopedia wojen napoleońskich...*, op. cit., s. 362.

³⁶ J. Pachoński, *Legiony Polskie. Prawda i legenda (1800–1807)...*, t. 4, op. cit., s. 23.

³⁷ *Ibidem*, s. 209.

Polakami do Kalabrii, w Abruzzu i w okolicy Neapolu, był również na wybrzeżu dalmatyńskim, gdzie znów podzielił los wielu medyków opatrujących rannych bezpośrednio na polu bitwy, czyli wpadł w ręce nieprzyjaciela. Też na niedługo, gdyż po miesiącu udało mu się zbiec, po czym szczęśliwie dotarł do legionistów, którzy pozostali na terenie Włoch. Gdy w lutym 1807 roku niedobitki formacji legionowych wyruszały w drogę do kraju, postanowił wracać z nimi. Towarzyszył ostatniej grupie, która udała się w podróż w maju, oddziałom piechoty oraz inwalidom, nad którymi sprawował opiekę. W Polsce został lekarzem najpierw Legii Polsko-Włoskiej, a następnie Legii Nadwiślańskiej.

W formacji tej zastosowano francuski schemat organizacyjny służby medycznej, czyli siedmiu lekarzy na pułk, ale stanu takiego nigdy nie osiągnięto. Początkowo, od 15 sierpnia 1807 roku Franciszek Ksawery Baldauf był przydzielony jako chirurg starszy do 3. pułku piechoty³⁸. Z zachowanych kontroli pułkowych na dzień 7 listopada 1808 roku wynika, iż przeszedł do 1. pułku piechoty³⁹ i z tą formacją był związany aż do samego końca, do 1814 roku, gdyż wymienia go ostatnie zestawienie sporządzone przed powrotem oddziałów polskich z Francji⁴⁰.

Franciszek Giedroyc wspomina, iż 15 lipca 1807 roku Baldauf wstąpił, jako sztabschirurg, do 7. pułku piechoty francuskiej. To samo czyni Ludwik Zembrzuski⁴¹. Brak bliższych danych bibliograficznych, ale wszystko wskazuje na to, iż Franciszek Ksawery Baldauf mógł wspierać swoją pomocą fachową jako lekarz, walczący w Hiszpanii 7. pułk piechoty Księstwa Warszawskiego, który częściowo pozostawał na żołdzie francuskim⁴² i stąd został zakwalifikowany, jako jednostka tego kraju. Jest to tym bardziej prawdopodobne, iż o kadrze medycznej tej formacji nie zachowały się żadne bliższe informacje.

³⁸ R. Bielecki, *Słownik oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1 (A–D), TRIO, Warszawa 1995, s. 160–161.

³⁹ S. Kirkor, *Legia Nadwiślańska 1808–1814*, Oficyna poetów i malarzy, Londyn 1981, s. 536.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ L. Zembrzuski, *Baldauf Franciszek Ksawery...*, op. cit., s. 231.

⁴² B. Gembarzewski, *Wojsko polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1905, s. 94–95.

Z Legią Nadwiślańską Franciszek Ksawery Baldauf przeszedł cały szlak bojowy. W Hiszpanii pracował m.in. jako lekarz w czasie oblężenia Saragossy, „był pod Belechite, Leryde, [w oryginale Lerida – MT] Sagonte”⁴³ i najprawdopodobniej w dwudziestu innych większych bitwach i potyczkach stoczonych przez tę formację. Kampania na Półwyspie Iberyjskim przyniosła mu Legię Honorową nr 30668 oraz dożywotnią gratyfikację w wysokości 500 franków, zaś 31 marca 1812 roku otrzymał tytuł kawalera cesarstwa. Notatka z informacją o tym fakcie, którą sporządził w swoim zestawieniu wyróżnionych tą godnością Jean Tulard, na podstawie zachowanych dokumentów stwierdza: „Franciszek Ksawery Baldauf chirurgien-maior 1 Regiment de la Vistule”⁴⁴. Przypuszczalnie ten tytuł honorowy stał się dla Witolda Lisowskiego podstawą do wspomnienia, w przygotowanej przez siebie krótkiej informacji biograficznej, poświęconej Franciszkowi Ksaweremu Baldaufowi, iż był obywatelem francuskim i tak go opisał wśród lekarzy cudzoziemców spieszących na pomoc Polakom w czasie wojny polsko-rosyjskiej w 1831 roku⁴⁵. W 1812 roku Baldauf znalazł się w Rosji i kolejno brał udział w bitwach pod Smoleńskiem, pod Możajskiem, w walkach na przedpolach Moskwy, a przede wszystkim w tragicznej przeprawie przez Berezynę. W 1813 roku, wraz z niedobitkami, podążył do Saksonii. Uczestniczył w bitwie pod Lipskiem, później zaś w walkach toczonych na terenie Francji m.in. w czasie „oblężenia Soasson”⁴⁶ – w rzeczywistości chodzi tu o miejscowość Soisson – oraz pod Arcis-sur-Aube. Wszędzie, pomimo bardzo ciężkich warunków, starał się spieszyć z pomocą potrzebującym.

Jego poświęcenie dla rannych i chorych żołnierzy zostało docenione przez księcia Józefa Poniatowskiego, który w 1813 roku odznaczył Franciszka Ksawerego Baldaufa „krzyżem kawalerskim polskim”⁴⁷.

Po powrocie do Polski początkowo – przypuszczalnie od pierwszych dni grudnia 1814 roku – Franciszek Ksawery Baldauf był le-

⁴³ „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, op. cit., s. 7.

⁴⁴ J. Tulard, *Napoléon et la noblesse d'Empire*, Tallandier, Paris 1979. Zestawienie tabelaryczne po tekście, [b.p].

⁴⁵ W. Lisowski, *Polska służba zdrowia w powstaniach narodowych 1794–1944*, t. 1, Bellona, Warszawa 2006, s. 161.

⁴⁶ „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, op. cit., s. 7.

⁴⁷ Ibidem.

karzem batalionowym w 1. pułku piechoty⁴⁸, następnie sztabschirurgiem w szwadronach instrukcyjnych strzelców konnych, zaś od 1 marca 1815 roku został w tej samej randze przeniesiony do szwadronów wzorowych⁴⁹. Dnia 25 maja 1816 roku został lekarzem dywizyjnym w 1. dywizji piechoty. W latach 1818–1820, a konkretnie od 25 marca 1818 do 25 czerwca 1820 przede wszystkim w okresie, gdy naczelny sztabslekarz Wojska Polskiego Jan Stummer, zgodnie z postanowieniem księcia Konstantego, stał na czele wydziału lekarskiego⁵⁰ oraz równolegle prowadził kurs z anatomii na Uniwersytecie Warszawskim, pełnił również obowiązki naczelnego lekarza, przede wszystkim wizytując placówki szpitalne w miejscu stacjonowania danych formacji wojskowych. Czy tak długo trwało owo zastępstwo jak podaje Franciszek Giedroyć? Jest to dość trudne do jednoznacznego ustalenia, ale w każdym razie jeszcze w 1822 roku, rozkazem dziennym z dnia 19 sierpnia „pełniącemu obowiązki głównego Doktora Polskiego wojska dywizyjnemu Doktorowi Baldaufowi”⁵¹ zostało złożone podziękowanie za wyjątkowy ład panujący w podległych mu szpitalach wojskowych. Nie było to jedyne wyróżnienie, jakie otrzymał, gdyż prócz tego został uhonorowany w 1819 roku orderem św. Włodzimierza „za gorliwość w służbie”⁵².

Podał się do dymisji 27 marca 1830 roku⁵³, zachowując prawo do pełnego wynagrodzenia oraz noszenia munduru, a prócz tego został rok wcześniej uhonorowany orderem Św. Anny⁵⁴ i znakiem honorowym „nieskazitelnej służby za lat trzydzieści”⁵⁵.

W momencie wybuchu powstania listopadowego błyskawicznie znów wrócił do czynnej służby. W czasie wojny polsko-rosyjskiej początkowo był lekarzem naczelnym w Szpitalu Głównym (Ujazdowskim), a następnie w Łazienkach, w lazarecie urządzonym w dawnej szkole podchorążych, z sukcesem radząc sobie w podległych placówkach z epidemią cholery.

⁴⁸ R. Bielecki, *Słownik oficerów Powstania Listopadowego...*, op. cit., s. 160–161.

⁴⁹ F. Giedroyć, op. cit., s. 369.

⁵⁰ Ibidem, s. 25.

⁵¹ „Gazeta Warszawska” 1822, nr 162, s. 1307.

⁵² „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, op. cit., s. 7.

⁵³ F. Giedroyć, op. cit., s. 369.

⁵⁴ „Kurjer Warszawski” 1829, nr 82, s. 341.

⁵⁵ „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego”, op. cit., s. 7.

W Warszawie był nie tylko znanym medykiem wojskowym. Stał się jednym z członków założycieli Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego. Jego podpis i uwaga w języku niemieckim „sehr gern”⁵⁶, czyli „bardzo chętnie” figuruje już pod pierwszym dokumentem z datą 25 listopada 1820, jaki przytacza w swojej monografii Józef Peszke.

Działał w nim przez wiele lat, w tym również prezentując przypadki kazuistyczne z własnej praktyki lekarskiej. Prócz tych wymienionych i odnotowanych w annałach Towarzystwa wystąpień, prezentował wiele swoich doświadczeń z długiej praktyki chirurgicznej i przypuszczalnie, o ile mu czas pozwalał, uczestniczył we wszystkich posiedzeniach naukowych. Za tak owocną pracę został uhonorowany godnością członka honorowego dnia 30 grudnia 1856 roku. Prócz podejmowanych przez siebie spontanicznych działań, w celu pomocy biedocie warszawskiej, Franciszek Ksawery Baldauf od 1835 roku⁵⁷ energicznie pracował w Towarzystwie Dobroczynności, na co wskazuje umieszczenie jego nazwiska m.in. w *Kalendarzyku Politycznym na rok 1843*⁵⁸, gdzie został zapisany, jako „lekarz dający pomoc poza terenem Instytutu”⁵⁹ oraz na liście lekarzy i aptekarzy członków Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności⁶⁰ w 1850 roku. Mieszkał wówczas przy ulicy Nowy Świat pod numerem 1292, gdzie zajmował mieszkanie od 1830 roku (przypuszczalnie współcześnie ulica Nowy Świat 22 bądź 24⁶¹).

W roku 1856 Franciszek Ksawery Baldauf uroczystie obchodził pięćdziesięciolecie czynnej pracy jako lekarz. Zmarł w swoim domu tuż po świętach Wielkanocnych, 8 kwietnia 1858 roku, przeżywszy 82 lata. Uroczystości żałobne odbyły się 11 kwietnia 1858 roku na cmentarzu Powązkowskim. Grobowiec, choć w fatalnym stanie – z zapadającą się w ziemię tablicą – zachował się do dzisiaj.

⁵⁶ *Stulecie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1820–1920. Dzieje Towarzystwa*, cz. 1, napisał J. Peszke, Nakł. Tow. Lek. Warszawskiego, Warszawa 1931, s. 37.

⁵⁷ „Kurjer Warszawski” 1858, nr 96, s. 493.

⁵⁸ *Kalendarzyk Polityczny na rok 1843*, [wydany] w Warszawie w Drukarni przy ulicy Długiej nr 591.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 174.

⁶⁰ Skorowidz dni posiedzeń Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności na rok 1850, Biblioteka Narodowa, Magazyn Druków Ulotnych (dalej: DŻS), sygn. ID.

⁶¹ *Taryfa domów miasta Warszawy ułożona porządkiem NN. hipotecznych z oznaczeniem cyrkulów ulic i nowych numerów policyjnych*, Warszawa 1873.

5. **Bastide** (L) – lekarz batalionowy, chirurg, w latach 1797–1801, związany z 4. batalionem piechoty.
6. **Jan Baptysta Bolatti** (L, G, P) – pochodził z Courde w Piemontcie, służbę w oddziałach polskich rozpoczął jako chirurg 19 czerwca 1797 roku⁶², przez pewien czas był przydzielony do sztabu. Według Ludwika Zembrzuskiego zginął, spiesząc z pomocą rannym na polu bitwy⁶³.
7. **Brada** (P) – lekarz w dywizji gen. Jana Henryka Dąbrowskiego.
8. **Buschetti** (P) – felczer.
9. **Burchard** – lekarz, być może był to ów Burchard, który, jak pisze Franciszek Giedroyć, w 1794 roku był chirurgiem w lazarecie kozszar ujazdowskich⁶⁴, lecz brak bliższych danych potwierdzających ów fakt, wiadomo tylko, iż był we Włoszech.
10. **Campi** (P) – chirurg.
11. **Cavalli** (L, G) – felczer z Piemontu, Franciszek Giedroyć wspomina o nim, jako o lekarzu⁶⁵.
12. **Chicoa** (można spotkać również pisownię **Chioca** lub **Chiecca**)⁶⁶ (L, G) – chirurg w batalionie artylerii legionowej.
13. **Chiveaux** (L, G) – chirurg w batalionie artylerii legionowej.
14. **Colli** (P) – chirurg I regimentu, następnie służył w formacji piechoty legionowej, która w 1807 roku powróciła do Polski.
15. **Damier** (L, G) – lekarz batalionowy, pełnił swoje obowiązki w latach 1797–1801 w kolejnych polskich formacjach.
16. **Dumer** (L) – lekarz batalionowy.
17. **Fritz (Frisch)**⁶⁷ – *chirurgien-maior* 113. półbrygady, (czyli 3. półbrygady polskiej), skierowanej na San Domingo, nie wyjechał z Europy⁶⁸, służył następnie w polskiej formacji, która zdobywała Elbę i później przez pewien okres czasu stacjonowała na tej wyspie.
18. **Fryderyk Jan Grille** (L, G, P) – urodzony w 1761 roku w Pignerol w Piemontcie, zmarły ok. 1815 roku bądź później. Związany

⁶² J. Pachoński, *Legiony Polskie. Prawda i legenda (1800–1807)*..., t. 2, op. cit., s. 630.

⁶³ L. Zembrzusi, *Złota księga*..., op. cit.

⁶⁴ F. Giedroyć, op. cit.

⁶⁵ Ibidem, s. 384.

⁶⁶ Ibidem, s. 385.

⁶⁷ J. Pachoński, *Polacy na Antylach i Morzu Karaibskim*, Wyd. Literackie, Kraków 1979, s. 251.

⁶⁸ Idem, *Straty polskie na San Domingo i losy powracających z wyspy 1802–1809*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, Prace Historyczne IV, Katowice 1975, s. 57.

z Legionami, jako *chirurgien-maior* (przypuszczalnie, podobnie jak Jan Bagutti przeszedł do Legionów z Armii Włoch) II batalionu Legii. Wacław Męczkowski tytułuje go nawet naczelnym chirurgiem tej formacji⁶⁹. Później służył w kolejnej polskiej jednostce – Legii Nadwiślańskiej. Według pamiętników Kajetana Wojciechowskiego, gdzie można przeczytać m.in. taką notatkę: „straciliśmy kapitanów Stokowskiego i Szulca w niewolę wziętych, podporucznika Stawiar-skiego, sztabowego lekarza Gryla poległych na placu bitwy”⁷⁰, chirurg ów miał zginąć w potyczce pod Yovenes (Yevenes⁷¹) 23 marca 1809 roku⁷². Podobną informację podaje również Ludwik Zembrzusi⁷³, lecz w rzeczywistości Fryderyk Jan Grille, odznaczony Legią Honorową dnia 29 maja 1808 roku, zajmując się rannymi na pobojowisku pod Yovenes, dostał się do niewoli. Był więziony na Cabrerze, a następnie został przewieziony do Anglii. Z niewoli został zwolniony 3 maja 1811 roku, po czym zgłosił się do 1. Pułku Ułanów Nadwiślańskich i wraz ze szwadronem znów wyruszył do Hiszpanii. Nazwisko to powraca jeszcze w kontroli pułkowej 7. pułku szwoleżerów z dnia 1 sierpnia 1813 roku z adnotacją „wrócił z niewoli z Anglii”⁷⁴. Można je także znaleźć w pamiętnikach Kazimierza Tańskiego, w akapicie dotyczącym wydarzeń z 1813 roku. Otóż Fryderyk Jan Grille najprawdopodobniej uczestniczył w bitwie pod Lipskiem i tam też, w jednym z lazaretów, dostał się do niewoli, z której został zwolniony dopiero po abdykacji cesarza Napoleona, po czym wraz z Kazimierzem Tańskim wyruszył z Węgier do Francji. Zdarzenie to zostało odnotowane w następujących słowach: „mając za tem przy sobie lekarza pułkowego Grylla (...) kupiłem powóz w Wiedniu (...) pocztowymi końmi jadąc dniem i nocą spieszyliśmy do Paryża”⁷⁵. Autor tej notatki w przypisie zaznaczył ponadto, iż: „Kajetan

⁶⁹ W. Męczkowski, *Służba zdrowia w wojsku polskim*, [w:] *Pierwszy Zjazd poświęcony polskiej medycynie wojskowej*, Druk. K. Kowalewskiego, Warszawa 1917, s. 13.

⁷⁰ K. Wojciechowski, *Pamiętniki moje w Hiszpanii*, Druk. Strąbskiego, Warszawa 1845, s. 46.

⁷¹ Tę drugą nazwę podaje A. Ziółkowski; za: A. Ziółkowski, *Pułk jazdy legionowej, pułk lansjerów nadwiślańskich 1799–1815*, Kuźnia, Warszawa 2006.

⁷² F. Giedroyc, op. cit., s. 415.

⁷³ L. Zembrzusi, *Złota księga...*, op. cit., s. 15.

⁷⁴ S. Kirkor, op. cit., s. 565.

⁷⁵ *Piętnaście lat w legionach. Pamiętniki Kazimierza Tańskiego generała b. wojsk polskich*, E. Wende i S-ka, Warszawa 1905, s. 102.

Wojciechowski w swoich pamiętnikach podaje, że ten Gryl był zabity w utarczce pod Yowenens 24 marca 1809 roku”⁷⁶.

19. **Hederych** (L) – nazwisko to wymieniają również Ludwik Zembrzusi⁷⁷ i Jan Pachoński⁷⁸, najprawdopodobniej był z polskimi legionistami na San Domingo.
20. **Jakub Fryderyk Hoffman** (G, P) – urodził się w Ostródzie 16 września 1758 roku i z racji tradycji rodzinnych – ojciec Jan Fryderyk był farmaceutą w tym mieście – naukę rozpoczął pod kątem przejęcia po nim w przyszłości apteki, początkowo od 1771 roku w Elblągu, następnie w Królewcu i od 1778 roku w Rydze. W 1779 roku zdał egzaminy w Petersburgu i rozpoczął pracę w aptece cesarskiej, skąd w 1779 roku został przeniesiony do apteki admiralicji w Archangielsku. W następnym roku został zwolniony ze służby i uzyskał zgodę na studia medyczne. Wyjechał z Rosji, początkowo do Królewca, a następnie do Wiednia oraz Berlina. W 1784 roku uzyskał stopień doktora medycyny na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą i po krótkim pobycie w Berlinie przybył do Warszawy, gdzie przez sześć lat był lekarzem przybocznym biskupa Giedroycia. W 1794 roku został powołany na stanowisko lekarza wojskowego w 16. pułku piechoty, a następnie w czasie insurekcji kościuszkowskiej kierował lazaretami w pałacu Radziwiłłowskim oraz w szpitalu Ujazdowskim⁷⁹. Po upadku insurekcji wyjechał, początkowo do Francji, gdzie przebywał w Strasburgu, a następnie do Włoch i w latach 1797–1798 był lekarzem w Legionach, nadzorował m.in. szpital w Foligno. W czasie pobytu w Rzymie w 1798 roku przedłożył projekt łodzi podwodnej⁸⁰, a o tym okresie tak pisał: „dwa lata przepędziłem w Włoszech, jako lekarz przy legii polskiej pozostającej pod dowództwem generała Dąbrowskiego”⁸¹. Po powrocie do kraju przez pewien czas mieszkał w Rybieniu niedaleko Wyszkowa, gdzie był propagatorem szczepień

⁷⁶ Ibidem, s. 135.

⁷⁷ L. Zembrzusi, *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej...*, op. cit., s. 58.

⁷⁸ J. Pachoński, *Polacy na Antylach i Morzu Karaibskim...*, op. cit., s. 313.

⁷⁹ *Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana*, t. 29–30 (Hirschberg Aleksander – *Instrumenty muzyczne*), Dr. A.T. Jezierskiego, Warszawa 1902, s. 157.

⁸⁰ R. Bielecki, A. Tyszka, *Dał nam przykład Bonaparte. Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, t. 1, Wyd. Literackie, Kraków 1984, s. 52.

⁸¹ Za: T. Oracki, *Mazurzy i Warmiacy, jako profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1818–1831 (z zagadnień wkładu Mazurów i Warmiaków do kultury polskiej XIX wieku)*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1961, nr 4, s. 532.

przeciwko ospie. W 1807 roku objął stanowisko naczelnego lekarza w dwóch dużych lazaretach w okolicach Płocka, mieszczących się w Tokarach i Dobrzykowie, później zaś zmagął się z epidemią szczyjącą się wśród ludzi i zwierząt gospodarskich w okolicach Sochaczewa. W 1809 roku został powołany na katedrę historii naturalnej w nowo powstałej Szkole Medycznej w Warszawie. Dla potrzeb edukacyjnych w 1811 roku urządził ogród botaniczny, który następnie został włączony w teren Uniwersytetu Warszawskiego, później zaś w 1817 roku, prócz prowadzonych przez cały czas zajęć z botaniki i zoologii, objął na tymże uniwersytecie dodatkowo jeszcze katedrę mineralogii⁸². Do zajęć, szczególnie z botaniki, przygotowywał specjalne preparaty z wosku oraz stworzył wyjątkowy atlas, którego poszczególne ilustracje były samodzielnie prezentowane na wystawach. Był autorem szeregu prac naukowych w tym *O siedmiu ustawach zdrowia*⁸³ oraz konstruktorem narzędzi chirurgicznych, a nawet prototypu łodzi podwodnej i kesonów pomocnych przy budowie przepraw przez rzeki⁸⁴. Od dnia 5 kwietnia 1812 roku był członkiem Warszawskiego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk⁸⁵, na którego posiedzeniach często zabierał głos, przedstawiał projekty swoich instrumentów chirurgicznych oraz odczytywał fragmenty prac bądź tekstów, które aktualnie tłumaczył. Był także jednym z założycieli Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego i jego nazwisko figuruje już na pierwszej liście z dnia 25 listopada 1820 roku⁸⁶. Zmarł 17 października 1830 roku w Warszawie⁸⁷, przy czym Ludwik Gąsiorowski podaje, jako datę zgonu rok 1821⁸⁸. Podobnie czyni też

⁸² L. Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce*, Nakł. J.K. Żupańskiego, Poznań 1854, s. 57.

⁸³ J.F. Hoffman, *O siedmiu ustawach zdrowia*, Dr. XX. Misjonarzy, Wilno 1817. Pozycję tę i osiem innych autorstwa J.F. Hoffmana, wydanych w języku niemieckim, notuje K. Estreicher; por. K. Estreicher, *Bibliografia polska XIX stulecia*, Dr. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1874, t. 2 (G–L), s. 135.

⁸⁴ R. Bielecki, A. Tyszka, op. cit., s. 52.

⁸⁵ Za: Lista Członków Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk w roku 1822, Biblioteka Narodowa, DŻS XVIIIB 2.

⁸⁶ *Stulecie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego...*, op. cit., s. 37.

⁸⁷ S. Kościński, *Słownik lekarzów polskich*, Nakł. autora, Warszawa 1883, s. 174. Datę potwierdza E. Szulc, *Cmentarze ewangeliczne w Warszawie*, KAW, Warszawa 1989, s. 95.

⁸⁸ L. Gąsiorowski, *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce...*, op. cit., s. 232.

Ludwik Zembrzuski⁸⁹. Grobowiec Jakuba Fryderyka Hoffmana, po-
tężny głaz, kamień nagrobny z wykradzionymi, najprawdopodobniej
wykonanymi z brązu, literami, zachował się do chwili obecnej na
Cmentarzu Ewangelicko-Augsburskim przy ul. Młynarskiej w War-
szawie.

21. **Istrioca** (P) – chirurg w formacji artylerii polskiej.
22. **Filip Franciszek Kincel (Kintzel)** (L, G, P) – urodzony w 1770 roku
(według Jana Pachoińskiego w 1769⁹⁰), doktorat medycyny uzyskał
w 1791 roku w Jenie⁹¹. Był chirurgiem 2. batalionu I Legii i m.in. kie-
rował szpitalami we Florencji, Nicei oraz Livorno. Po powrocie do
kraju osiadł w Warszawie, gdzie prócz rozległej praktyki lekarskiej,
intensywnie działał w Warszawskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk,
do którego został przyjęty 4 listopada 1804 roku⁹², choć według *Pol-
skiego Słownika Biograficznego* miało to miejsce dopiero 17 listopa-
da 1805 roku⁹³. Był autorem jednego z pierwszych podręczników po-
mocy doraźnej zatytułowanego *Sposoby ratowania nieszczęśliwych
w chorobach nagłych śmiercią zagrażających*⁹⁴, który zamierzał roz-
powszechnić wśród proboszczów, a także obszernej pracy *Rozprawa
o zapaleniu krtani i kanału powietrznego czyli chorobie pospolicie
zwanej krup (Croup)*⁹⁵ oraz homagium ku czci Michała Bergonzonie-
go⁹⁶. Recenzował liczne prace z dziedziny nauk medycznych oraz we-
terynaryjnych. Prowadził wykłady w założonej w 1808 roku⁹⁷ war-
szawskiej szkole dla lekarzy wojskowych. Wchodził również w skład

⁸⁹ L. Zembrzuski, *Rys chirurgii wojennej polskiej...*, op. cit., s. 58.

⁹⁰ J. Pachoiński. *Legiony Polskie. Prawda i legenda (1800–1807)*..., t. 4, op. cit., s. 701.

⁹¹ S. Kościński, op. cit., s. 213.

⁹² Za: Lista Członków Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk
w roku 1822, DZS XVIIIB 2.

⁹³ E. Stocki, *Kincel Filip Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Zakład
Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967, s. 458.

⁹⁴ F.F. Kincel (Kintzel), *Sposoby ratowania nieszczęśliwych w chorobach nagłych śmier-
cią zagrażających*, w Dr. połączonych Gazety Warszawskiej i sukcesorów Tomasza Le-
Brun, Warszawa 1806. Pozycję tę notuje K. Estreicher; por. K. Estreicher, op. cit., s. 213.

⁹⁵ Idem, *Rozprawa o zapaleniu krtani i kanału powietrznego czyli chorobie pospolicie
zwanej krup (Croup)*, W Drukarni przy Nowolipiu, Warszawa 1818. Pozycję tę również
notuje K. Estreicher; por. K. Estreicher, op. cit.

⁹⁶ *Rys życia i zasług ś. p. Michała Bergonzoniego czytany na publicznem posiedzeniu
Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warszawa 29 listopada 1819*, „Rocznik Warszawskiego
Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 13, s. 467–474.

⁹⁷ „Gazeta Warszawska” 1808, nr 49, s. 802.

założycieli Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego, gdzie na dokumencie akcesyjnym, prócz podpisu zostawił po sobie taką notkę: „czytał – z radością przystępując podchlebiając sobie, że tym sposobem zebranie się Lekarzy Warszawskich w jedno Towarzystwo nayszczytniejsze dla ludzkości prowadzi korzyści”⁹⁸. W latach 1818–1829 współpracował również z Leopoldem Leo przy wydawaniu jego niemieckojęzycznego czasopisma dla lekarzy „Magazin für Heilkunde und Naturwissenschaft in Polen”⁹⁹. W 1830 roku wyjechał do Dreżna, gdzie zmarł w grudniu 1858 roku¹⁰⁰.

23. **Augustyn Komorowski** (P) – chirurg w regimencie kawalerii.
24. **Long** (L) – wspomina go również Jan Pachoński w swoim artykule o losach Polaków na San Domingo, przypuszczalnie został skierowany do oddziałów udających się na tę wyspę, lecz nie wyjechał bądź pozostał w porcie, na wybrzeżu, w 1804 roku podał się do dymisji¹⁰¹.
25. **Loury** – chirurg.
26. **Mainardi** (L, G, P) – chirurg ze szpitala w Mediolanie, później zatrudniony w II Legii.
27. **Magivelli** (P) – chirurg I regimentu polskiego.
28. **Magnelli** – chirurg oddziałów polskich, które pozostały we Włoszech po 1803 roku. Dostał się do niewoli brytyjskiej najprawdopodobniej po bitwie pod Maidą. W sprawie jego uwolnienia pisał do księcia warszawskiego Fryderyka Augusta książę Józef Poniatowski dnia 17 grudnia 1807 roku¹⁰².
29. **Meinardi** (P) – chirurg II Legii, opiekował się w Mediolanie gen. Franciszkiem Ksawerym Rymkiewiczem, aż do jego śmierci.
30. **Montelbruni** (P) – chirurg.
31. **Nastedi** (L) – chirurg.
32. **Orsati** bądź **Orsaty** (L, G, P) – chirurg 3. batalionu.
33. **Otelli** (można również spotkać pisownię **Otello**) (L, G, P) – pochodził z Piemontu, z doliny Aosty, początkowo był chirurgiem 3. batalionu I Legii, następnie wraz z Polakami udał się na San Domingo.
34. **Philippe** – chirurg, wraz z 3. półbrygadą polską również przebywał na San Domingo. To nazwisko podobnie, jak i wymienionego już

⁹⁸ *Stulecie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego...*, op. cit., s. 38.

⁹⁹ E. Stocki, op. cit., s. 458.

¹⁰⁰ S. Kościński, op. cit., s. 213.

¹⁰¹ J. Pachoński, *Straty polskie na San Domingo...*, op. cit., s. 50.

¹⁰² R. Bielecki, A. Tyszka, op. cit., s. 120.

- Loury**, zachowało się jedynie w częściowym raporcie francuskim z roku 1803¹⁰³.
35. **Józef Puchalski** (L, G, P) – urodzony w 1766 roku w Garwolinie k. Warszawy¹⁰⁴, we Włoszech, w latach 1797–1801, był lekarzem naczelnym I Legionu, po powrocie do kraju wraz z resztkami legionów, w roku 1808 został mianowany lekarzem III Legionu Wojska Polskiego, o czym donosiła m.in. prasa warszawska: „Puchalski – urzędnik zdrowia naczelnym”¹⁰⁵, później był inspektorem szpitali wojskowych m.in. Ujazdowskiego w Warszawie. Położył duże zasługi dla funkcjonowania wojskowej służby zdrowia podczas kampanii 1809 roku, kiedy czynnie pracował w ambulansach na polach bitew pod Raszynem oraz Wrzawami¹⁰⁶. 1 października 1807 roku został odznaczony krzyżem Legii Honorowej¹⁰⁷, zaś w 1809 – o czym również anonsowała prasa – „dyrektor generalny szpitalów Puchalski”¹⁰⁸ otrzymał złoty krzyż wojskowy.
36. **Ragozzi** (L) – lekarz pułkowy.
37. **Jan Ritter** (G, P) – chirurg, pochodził z Warszawy, uczestniczył w insurekcji kościuszkowskiej, związany z I Legią, gdzie był lekarzem naczelnym w sztabie, zginął spiesząc na pomoc rannym w bitwie pod Trattą w 1798 roku¹⁰⁹.
38. **Ernest Rorich – Rörich** (L, G, P) – związany z formacją kawalerii legionowej, a następnie Legii Nadwiślańskiej. Urodził się 23 kwietnia 1769 roku w Opolu, z Wojskiem Polskim związany do końca jego istnienia, brał udział jeszcze w wojnie polsko-rosyjskiej 1831 roku, jako lekarz sztabowy.
39. **Rossenfeld** (L, G, P) – chirurg, początkowo w 1. batalionie I Legii, następnie w kawalerii legionowej.
40. **Rusch** (P) – felczer.
41. **Senebaldi** (P) – chirurg artylerii legionowej.
42. **Sorbi** (P) – chirurg z Bolonii.

¹⁰³ Oryginał w zbiorach Wellcome Library w Londynie, <https://wellcomecollection.org/works/ejdtzyhs> [dostęp: 1.03.2020].

¹⁰⁴ J. Pachoński, *Legiony Polskie. Prawda i legenda (1800–1807)*..., t. 4, op. cit., s. 717.

¹⁰⁵ „Gazeta Warszawska” 1808, nr 8, Dodatek, s. 121.

¹⁰⁶ „Gazeta Warszawska” 1809, nr 49, Dodatek pierwszy, s. 862.

¹⁰⁷ F. Giedroyc, op. cit., s. 492.

¹⁰⁸ „Gazeta Warszawska” 1809, nr 74, s. 1361.

¹⁰⁹ L. Zembrzusi, *Złota księga korpusu sanitarnego*..., op. cit.

43. **Dominik Soury** – chirurg, wraz z 3. półbrigadą polską udał się na San Domingo, wchodził w skład 2. batalionu¹¹⁰.
44. **Józef Valentini** (L, G, P) – urodzony w 1769 roku, pochodził z Mediolanu, studiował na uniwersytecie w Pavii, był w składzie 2. półbrygady udającej się na San Domingo¹¹¹, po powrocie z wyspy pracował w Ferrarze w stopniu *chirurgien-maior*. Według Ludwika Zembrzuskiego zginął, spiesząc na pomoc rannym¹¹².
45. **Jan Wójcicki** (P) – urodzony w 1764 roku w Nowej Słupi, studiował w Krakowie, następnie osiadł w Warszawie, gdzie prowadził praktykę lekarską. W 1792 roku rozpoczął służbę w lazaretach wojskowych, uczestniczył w bitwie pod Dubienką, po wystąpieniu z armii został jednym z chirurgów króla Stanisława Augusta Poniatowskiego, z którym udał się na tułaczkę do Grodna i Petersburga¹¹³, po jego śmierci wrócił na krótko do Warszawy, po czym wyjechał do Włoch. W Legionach początkowo był chirurgiem 3. półbrygady, a następnie pułku jazdy legionowej. Po powrocie do kraju pracował jako lekarz w Warszawie, zaś w znalezieniu odpowiedniego miejsca przyszłej pracy wspomógł go wybitny medyk warszawski Leopold Lafontaine¹¹⁴. Zmarł w tym mieście w 1840 roku.
46. **Józef Wójcicki** (L, G) – lekarz batalionowy, wraz z legionistami, w składzie 3. półbrygady, udał się na San Domingo, gdzie początkowo pracował w 1. batalionie, a następnie w szpitalu w Las Cayes. Wzięty do niewoli przez pewien czas przebywał, jako jeniec, na Jamajce. Po powrocie do Europy przedostał się w okolice Krakowa, gdzie miał rodzinę. Po zajęciu tego miasta przez wojska polskie w 1809 roku wstąpił do armii, jako „urzędnik zdrowia 3 klasy”¹¹⁵.
47. **Zanthier** bądź **Zentier**¹¹⁶ (G, P) – chirurg 2. półbrygady polskiej, z którą przebywał na San Domingo.

¹¹⁰ A. Ziółkowski, op. cit., s. 70.

¹¹¹ J. Pachoński, *Legiony Polskie. Prawda i legenda (1800–1807)*..., t. 4, op. cit., s. 727.

¹¹² L. Zembrzusi, *Złota księga korpusu sanitarnego*..., op. cit.

¹¹³ M. Hubicka, *Jan Wójcicki unter-chirurg lazaretów polnych Rzeplitej i Króla Jego-mości nadworny konsyliarz ze Słupi Nowej*, „Lekarz Wojskowy” 1927, r. 9, nr 4, s. 355.

¹¹⁴ M.J. Turos, *Leopold Lafontaine – lekarz*, „Medical Library Forum” 2020, r. 13, nr 1, s. 43.

¹¹⁵ F. Giedroyc, op. cit., s. 539.

¹¹⁶ To drugie nazwisko podaje J. Krzyś, *Żółta gorączka wśród żołnierzy polskich na San Domingo*, „Lekarz Wojskowy” 1988, nr 3–4, s. 251.

W tej dość licznej grupie zdecydowanie dominowali Włosi, gdyż było ich dwudziestu czterech. Wynikało to z panującej sytuacji, gdy do oddziałów w miejscu ich tworzenia wcielano często felczera bądź chirurga pracującego w danym miasteczku. Następną liczną grupę stanowili Niemcy, których było dziesięciu. Ci najczęściej, jak Franciszek Ksawery Baldauf czy Jakub Fryderyk Hoffman, zgłaszali się nie zawsze li tylko z chęci zarobku. Podobnie było z Polakami, którzy, na równi z ochotnikami do oddziałów, opuścili kraj, po czym różnymi drogami przedostawali się na Półwysep Apeniński. Było także pięciu Francuzów, o których zachowało się najmniej wiadomości, oraz czterech medyków, tu m.in. wypada wymienić Wiktora Aciera, których, ze względu na niespójne dane dotyczące pochodzenia, trudno jest zaliczyć do konkretnej narodowości.

O przygotowaniu zawodowym również zachowały się dość skąpe informacje. Przepuszczalnie, chirurdzy włoscy mogli posiadać wykształcenie cechowe, zdobywane w konfraterniach chirurgicznych działających na terenie większych miast bądź nawet podwaliny wykształcenia akademickiego. Najwyższe wykształcenie, w momencie wstąpienia do Legionów posiadał bez wątpienia Józef Valentini, który studiował w Pavii. Podobnie, z braku jednolitych informacji, trudno jest ustalić rodzaj posiadanego wykształcenia, a co za tym idzie stopień przygotowania zawodowego Francuzów. Trochę inna jest sytuacja, jeśli chodzi o przedstawicieli dwóch pozostałych narodowości. Generalnie najlepiej wykształceni wśród lekarzy legionowych byli Niemcy. Tu, na pięciu przedstawicieli tej narodowości, doktoratem mogli poszczycić się Jerzy Fryderyk Hoffman oraz Filip Franciszek Kincel, co podówczas wcale nie było takie częste, zaś swoją edukację, pomimo służby wojskowej, kontynuował i uwieńczył tytułem naukowym Franciszek Ksawery Baldauf. Podobnie było z Polakami, gdyż Jan Wójcicki przez pewien czas studiował na Akademii Krakowskiej, Józef Puchalski był zaś magistrem chirurgii, co podówczas stanowiło pierwszy stopień naukowy. Stanowili więc kadrę posiadającą wykształcenie i przygotowanie zawodowe adekwatne do oczekujących ich zadań.

Jak widać, po upływie ponad dwustu dwudziestu lat zachowało się dość dużo danych biograficznych o medykach spieszących z pomocą na polach bitew i w lazaretach polskim legionistom nie tylko w Europie, ale także w archipelagu Antyli oraz Ameryce Środkowej. Lekarze tej formacji dość długo, a na pewno jeszcze na przełomie XIX i XX, byli żywi w świadomości społecznej czy nawet literackiej, czego najlepszym dowodem są ich nazwiska wymieniane w powieściach Wacława

Gąsiorowskiego. Józef Valentini – zapisany jako Valentini – stał się bohaterem wzmianki w *Pani Walewskiej*¹¹⁷, gdzie jego sylwetka została pięknie połączona z twórcą Legionów we Włoszech gen. Janem Henrykiem Dąbrowskim, zaś Józef Puchalski w powieści *Rok 1809*¹¹⁸. Dzieje się tak nadal. O Jakubie Fryderyku Hoffmianie w końcu lat 90. XX wieku pięknie pisał w swoim esej *Twórcza osobowość stymulowana potrzebami życia*¹¹⁹ wybitny lekarz prof. Edward Rużyło. Andrzej Sawicki postać owego naukowca, a zarazem odważnego lekarza związanego z polskimi legionistami, uczynił jednym z głównych bohaterów swojej powieści *Honor legionu*¹²⁰.

Rzeczą niezwykle istotną jest utrwalanie obecności tych lekarzy w świadomości historycznej i warto by nadal trwał ów wymierny ślad, o którym jakże pięknie napisał Cyprian Kamil Norwid, iż: „Historia to jest dziś – tylko cokolwiek dalej”¹²¹.

Maria J. Tuross

Bibliografia

- Bielecki R., *Encyklopedia wojen napoleońskich*, TRIO, Warszawa 2002.
- Bielecki R., *Słownik oficerów Powstania Listopadowego*, t. 1, (A–D), TRIO, Warszawa 1995.
- Bielecki R., Tyszka A., *Dał nam przykład Bonaparte. Wspomnienia i relacje żołnierzy polskich 1796–1815*, t. 1, Wyd. Literackie, Kraków 1984.
- Drzewiecki J., *Pamiętniki Józefa Drzewieckiego*, Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1891.
- Estreicher K., *Bibliografia polska XIX stulecia*, Dr. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1874, t. 2 (G–L)
- „Gazeta Warszawska” 1808, nr 49.
- „Gazeta Warszawska” 1808, nr 8, Dodatek.
- „Gazeta Warszawska” 1809, nr 49, Dodatek pierwszy.
- „Gazeta Warszawska” 1809, nr 74.
- „Gazeta Warszawska” 1822, nr 162.
- Gąsiorowski L., *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce*, Nakł. J.K. Żupańskiego, Poznań 1854.

¹¹⁷ W. Gąsiorowski, *Pani Walewska*, LSW, Warszawa 1970, s. 356 i 368.

¹¹⁸ Idem, *Rok 1809*, LSW, Warszawa 1960, s. 340.

¹¹⁹ E. Rużyło, *Twórcza osobowość stymulowana potrzebami życia*, [w:] idem, *Myśli lekarza*, [b.m.] 1998, s. 367–382.

¹²⁰ A. Sawicki, *Honor legionu*, Inst. Wyd. Erica, Warszawa 2013.

¹²¹ C.K. Norwid, *Przeszłość*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/przeszlosc.html> [dostęp: 29.10.2020].

- Gąsiorowski W., *Pani Walewska*, LSW, Warszawa 1970.
- Gąsiorowski W., *Rok 1809*, LSW, Warszawa 1960.
- Gembarzewski B., *Wojsko polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1905.
- Giedroyc F., *Służba zdrowia w dawnym wojsku polskim*, Departament Sanitarny, Warszawa 1927.
- Hoffman J.F., *O siedmiu ustawach zdrowia*, Dr. XX. Misjonarzy, Wilno 1817.
- Hubicka M., *Jan Wójcicki unter-chirurg lazaretów polnych Rzeplitej i Króla Jęgomości nadworny konsyliarz ze Szpiti Nowej*, „Lekarz Wojskowy” 1927, r. 9, nr 4.
- Kalendarzyk Polityczny na Rok 1843* [wydany] w Warszawie w Drukarni przy ulicy Długiej nr 591.
- Kincel (Kintzel) F.F., *Rozprawa o zapaleniu krtani i kanału powietrznego czyli lichorobie pospolicie zwanej krup (Croup)*, W Drukarni przy Nowolipiu, Warszawa 1818.
- Kincel (Kintzel) F.F., *Sposoby ratowania nieszczęśliwych w chorobach nagłych śmiercią zagrażających*, w Dr. połączonych Gazety Warszawskiej i sukcesorów Tomasza LeBrun, Warszawa 1806.
- Kirkor S., *Legia Nadwiślańska 1808–1814*, Oficyna poetów i malarzy, Londyn 1981.
- Koźmiński S., *Słownik lekarzów polskich*, Nakł. autora, Warszawa 1883.
- Krzyś J., *Żółta gorączka wśród żołnierzy polskich na San Domingo*, „Lekarz Wojskowy” 1988, nr 3–4.
- „Kurjer Warszawski” 1858, nr 96.
- „Kurjer Warszawski” 1929, nr 82.
- Lisowski W., *Polska służba zdrowia w powstaniach narodowych 1794–1944*, t. 1, Bellona, Warszawa 2006.
- Lista Członków Towarzystwa Królewskiego Warszawskiego Przyjaciół Nauk w roku 1822, Biblioteka Narodowa, DŹS XVIII B 2.
- Męczkowski W., *Służba zdrowia w wojsku polskim*, [w:] *Pierwszy Zjazd poświęcony polskiej medycynie wojskowej*, Druk. K. Kowalewskiego, Warszawa 1917.
- Norwid C.K., *Przeszłość*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/przeszosc.html>.
- Oracki T., *Mazurzy i Warmiacy, jako profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1818–1831 (z zagadnień wkładu Mazurów i Warmiaków do kultury polskiej XIX wieku)*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 1961, nr 4.
- Pachoński J., *Legiony polskie. Prawda i legenda*, MON, t. 1 – Warszawa 1969, t. 2 – Warszawa 1976, t. 3 – Warszawa 1972, t. 4 – Warszawa 1979.
- Pachoński J., *Polacy na Antylach i Morzu Karaibskim*, Wyd. Literackie, Kraków 1979.
- Pachoński J., *Straty polskie na San Domingo i losy powracających z wyspy 1802–1809*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego”, Prace Historyczne IV, Katowice 1975.
- „Pamiętnik Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego” 1857, seria 2, t. 13.
- Piętnaście lat w legionach. Pamiętniki Kazimierza Tańskiego generała b. wojsk polskich*, E. Wende i S-ka, Warszawa 1905.

Pigeard A., *Le service de sante de la Revolution au 1-er Empire 1792–1815*, „Tradition Magazine”, Hors Serie nr 28 [b.r.].

Rużyło E., *Twórcza osobowość stymulowana potrzebami życia*, [w:] E. Rużyło, *Myśli lekarza*, [b.m.] 1998.

Rys życia i zasług ś. p. Michała Bergonzoniego czytany na publicznem posiedzeniu Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warszawa 29 listopada 1819, „Rocznik Warszawskiego Królewskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk”, t. 13.

Sawicki A., *Honor legionu*, Inst. Wyd. Erica, Warszawa 2013.

Skorowidz dni posiedzeń Warszawskiego Towarzystwa Dobroczyńności na rok 1850, Biblioteka Narodowa, Magazyn Druków Ulotnych, sygn. ID.

Stocki E., *Kincel Filip Franciszek*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 12, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966–1967.

Stulecie Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1820–1920. Dzieje Towarzystwa, cz. 1, napisał J. Peszke, Nakł. Tow. Lek. Warszawskiego, Warszawa 1931.

Szulc E., *Cmentarze ewangelickie w Warszawie*, KAW, Warszawa 1989.

Taryfa domów miasta Warszawy ułożona porządkiem NN. hipotecznych z oznaczeniem cyrkułów ulic i nowych numerów policyjnych, Warszawa 1873.

Tulard J., *Napoléon et la noblesse d'Empire*, Tallandier, Paris 1979.

Tuross M., *Rozwój pojęcia, obowiązków i wykształcenia felczera w świetle wojskowych i cywilnych aktów prawnych Królestwa Kongresowego*, [w:] *Zawody diagnosty laboratoryjnego i felczera na ziemiach polskich w XIX i XX wieku*, red. B. Urbanek, Warszawa 2011.

Tuross M.J., *Leopold Lafontaine – lekarz*, „Medical Library Forum” 2020, r. 13, nr 1.

Wielka Encyklopedia Powszechna Ilustrowana, t. 29–30 (*Hirschberg Aleksander – Instrumenty muzyczne*), Dr. A.T. Jezierskiego, Warszawa 1902.

Wojciechowski K., *Pamiętniki moje w Hiszpanii*, Druk. Strąbskiego, Warszawa 1845.

Wójcicki W.K., *Cmentarz Powązkowski oraz cmentarze katolickie i innych wyznań pod Warszawą i w okolicach tegoż miasta*, t. 3, Dr. Orgelbranda, Warszawa 1858.

Zembrzusi L., *Baldauf Franciszek Ksawery*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 1, Nakł. Polskiej Akademii Umiejętności, Kraków 1935.

Zembrzusi L., *Rys dziejów chirurgii wojennej polskiej*, Wyd. Wojskowej Rady Sanitarnej, Warszawa 1919.

Zembrzusi L., *Złota księga korpusu sanitarnego polskiego*, Min. Spr. Wojsk. Dept. Sanitarny, Warszawa 1927.

Ziółkowski A., *Pułk jazdy legionowej, pułk lansjerów nadwiślańskich 1799–1815*, KUŹNIA, Warszawa 2006.

Strony internetowe

<https://wellcomecollection.org/works/ejdtzyhs>

<https://www.weiler-simmerberg.de/startseite>

Medical staff in the Polish Legions in Italy 1797–1806

Keywords

Polish Legions in Italy, Polish Army, military health care, medical officers, individual bios

Abstract

This article presents the profiles of medical staff members associated with the Polish armed formations formed in Italy in the late 18th and early 19th centuries. Only scraps of information have survived about many of them, but collecting those allowed us not only to reconstruct personal bios but also to gain some, albeit limited for the sake of preserving the source base, insight into the composition of the medical staff who served in Dąbrowski's Legions, the Danube Legion and other formations based on Polish units in Italy, including those which were later sent to San Domingo. They included representatives of several nations, above all Poles, French, Italians and Germans. Of the foreigners, several tied their fate permanently with the Poles and the Polish Army by actively serving in the army of the Duchy of Warsaw, by becoming active scientists, teachers and members of the Warsaw Society of the Friends of Learning and by joining the inner circle of the Warsaw Medical Society.

Mediziner der Polnischen Legionen in Italien 1797–1806

Schlüsselworte

Polnische Legionen in Italien, Polnische Armee, Militärisches Gesundheitswesen, Militärärzte, individuelle Biografien

Zusammenfassung

Es ist eine Präsentation von Persönlichkeiten der Ärzte, die mit den auf dem Gebiet von Italien Ende des 18. und in den Anfangsjahren des 19. Jahrhunderts entstehenden polnischen Militärverbänden verbunden waren. Über viele von ihnen sind lediglich Restinformationen erhalten geblieben, aber deren Sammlung gestattet nicht nur persönliche Biografien wiederherzustellen, sondern auch verschafft, obwohl er wegen des Erhaltungszustandes der Quellenbasis eingeschränkt ist, einen gewissen Einblick in die Zusammensetzung des medizinischen Personals, das in den Dąbrowski-Legionen, der Donaulegion, wie auch in anderen Verbänden gearbeitet hat, die auf den polnischen Militärtruppen basierend auf dem Gebiet Italien entstanden sind, darunter auch in den Einheiten, die später nach San Domingo entsandt wurden. Darunter befanden sich Vertreter von einigen Nationen, vor allem: Polen, Franzosen, Italiener und Deutsche. Von den Ausländern banden einige von ihnen ihr Schicksal an die Polen und Polnische Armee für immer. Sie arbeiteten dann aktiv in der Armee des Herzogtums Warschau, sie führten sogar auch rege wissenschaftliche und didaktische Tätigkeit aus, wurden zu Mitgliedern

der Warschauer Gesellschaft der Freunde der Wissenschaft [*Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk*] und gehörten auch zum engen Kreis der Organisatoren der Warschauer Medizinischen Gesellschaft [*Towarzystwo Lekarskie Warszawskie*].

Медики польских легионов в Италии в 1797–1806 гг.

Ключевые слова

Польские легионы в Италии, Войско польское, военно-медицинская служба, военные врачи, индивидуальные биографии

Резюме

В настоящем материале представлены врачи, связанные с польскими отрядами, сформированными в Италии на рубеже 18-го и 19-го веков. О многих из них сохранились лишь крупницы информации, однако сбор этих сведений позволяет не только восстановить их личную биографию, но и получить, хоть и ограниченное, ввиду скудности документальных источников, представление о личном составе медицинского персонала, служившего в легионах Домбровского, Наддунайском легионе и прочих формированиях, возникших на базе польских частей в Италии, включая те, которые позже были направлены в Сан-Доминго. В их число входили представители нескольких наций, в первую очередь – поляки, французы, итальянцы и немцы. Некоторые из этих иностранцев навсегда связали свою судьбу с польским народом и армией, в дальнейшем продолжая служить в армии Варшавского герцогства, и даже вести активную научную и преподавательскую деятельность в качестве членов Варшавского общества друзей науки, а также входя в узкий круг учредителей Варшавского медицинского общества.